

Ernyey József

**A Pázmány Péter Tudományegyetem
és első gyógyszerészei
(1770–1786)**

Forrás: V. Molnár László (összeáll.): Ernyey József életműve. Gyógyszerészettörténet – művelődéstörténet. Előszó: Grabarits István, a latin szövegrészeket ford.: Magyar László András. A bibliográfia összeállításában közreműködött: Perjámosi Sándor. Gyógyszerészettörténeti szaklektor: Péter H. Mária. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Piliscsaba – Bp., 2008. MATI – Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtár – Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság. pp. 152–171. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 24.)

A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM ÉS ELSŐ GYÓGYSZERÉSZEI¹⁹²

(1770–1786)

Kezdjük ott, hogy bár legrégebbi egyetemeinket – Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás alapításait – eltörölték hazánk szomorú napjai, a köztudatban mindig élt a vágy ezeket feléleszteni. Az 1548. évi 12. tc. és az 1550. évi 19. tc. kimondta, hogy a gazdátlanra lett egyházi javak iskolák és tudós tanárok ellátására fordítandók. Ezt sürgette utóbb az 1560. évi 15. tc. is, tehát csak az illetékeseken múlt, hogy a jogos követelés nem teljesült. Pázmány végre megmutatta, hogy kívánságunk minden közéleti és politikai válság ellenére megvalósítható.

Tudjuk, hogy miután papnevelés céljaira volt már intézete Nagyszombatban, felsőbb teológiára pedig Bécsben, most már fokozatosan felállítandó, orvosi karral bíró egyetemet akart. Ezért Barberini bíbornok előtt keserű szavakkal vázolta az ország megdöbbentő egészségügyi állapotát. Ez sem volt valami ötletszerű, alkalmi panasz, hanem az akkori súlyos viszonyok által sürgetett kötelesség. Maga II. Ferdinánd, éppen Pázmány római kiküldetése idején szervezte át, vagy legalább rendezni akarta a bécsi egyetem orvosi fakultását, mert szükség volt rá. Egyetemet követelt a szakadatlan járványok, a 30 éves háború következményei által megviselt társadalom és bár a pápa – másutt az uralkodók – ezt felségjogul, csak különös kegyelem jeléül adják, az egyetemek száma rohamosan növekedett.

A XVI. században keletkezett 33 új egyetem mellé Európa-szerte újabb 11 járult, mégpedig közvetlenül Pázmány előtt, és a XVII. század végéig még további 14 alakult. Az egyetem és a tanulás rég megszűnt luxusnak lenni, nem volt már az egyes fejedelmek tudományokkal való kacérkodásának emléke, inkább komoly tényezője egy ország életének. Elméleti és gyakorlati hasznán kívül minden egyes egyetem az ország önálló államiságának jelképe lett. Éppen azért, mert nem volt uralkodónk, aki vállalta volna ezt a királyi kötelességet, jelentkezett Pázmány e korban ritka áldo-

¹⁹² Forrás: Ernyey József: A Pázmány Péter Tudományegyetem és első gyógyszerészei. = A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője 11 (1935) No. 5. pp. 484–506.

zatkésséggel – miként első történetírója, Kazy mondja:¹⁹³ „Regibus digna munificentia in patriam” [királyhoz méltó adomány a hazájának] –, s megalkotta az egyetemet. Hiába, áldozatkéssége nem talált megértést sem a Szentszéknél, sem az uralkodónál. Gyermekes kifogás az, hogy Pázmány csonka, azaz jogi és orvosi kar nélküli intézetét nem lehetett egyetemi rangra emelni, mert éppen történelmünk példája mutatja, hogy a Szent-széknél máskor éppen a csonka egyetem nyerhetett megerősítést.

Tudjuk, hogy Nagy Lajos új egyetemét a pápa annak idején – Prága érdekében – azzal a kikötéssel hagyta jóvá, hogy jogot nem fog tanítani, azaz csonka marad. Utóbb világszerte működő csonka jezsuita akadémiák mindenütt egyetemi ranggal bírtak, tehát joguk volt teológiai és filozófiai doktorokat, magisztereket kreálni éppen a pápák jóvoltából, mert III. Gyula 1550-ben és IV. Pius 1561-ben adta, illetőleg megújította számukra ezt a kiváltságot. Utóbb Báthori István a maga vilnai egyetemét, majd a csonka kolozsvári egyetemet a pápa tudtával, de csak királyi hatalmánál fogva alapította és tette teljes rangú egyetemmé. VIII. Orbán az ugyancsak csonka és jezsuita kézben levő prágai egyetemet kifogás nélkül erősítette meg 1624-ben; ellenben jómaga tíz év múlva Pázmánnyal szemben ezt megtagadta. Így esett aztán, hogy Pázmány – bíbornok létére – lemondott a „Pontificia et Apostolica Universitas” [érseki és apostoli egyetem] jogáról és beérte a császár jóváhagyásával.

A Szentszék gyakorlata utóbb sem változott, mert pl. 1640-ben előlegezve hagyta jóvá a prágai érsek még meg sem alakult – nemhogy csonka – egyetemét, III. Ferdinánd tudta nélkül. A császár ezért október 4-én illő megrovásban részesíti az érseket. Azonban itt számot kellett vetnie az udvarban éppen hatalmuk tetőpontján állott jezsuitákkal, mert a császár támogatásával éppen akkor törték le a bécsi egyetem ellenük irányult lázadását, ezért amikor a gráci egyetem módjára megszervezett alapítványát reájuk bízta, elejtette a páterek akkori szervezetébe nem illő orvosi és jogi kar létesítését. Különbén talán a felség sem fogadta volna el az „ad culturam et incrementum Ungariae” [Magyarország kiművelése és gyarapodása céljára] irányuló teljes szándékát. Bizonyára rossz néven vette, hogy Pázmány ez alkalommal is figyelmeztetni merte őt tartozására: „Méltóztassék Felséged egy ily szent és szükséges mű érdekében, amilyen a magyar egyetem felállítása, római utam költségeit úgy megállapítani, hogy Istennek tetsző felajánlást tegyen”.¹⁹⁴ A császár – noha tudta, hogy ez a kövelt 40 ezer forint az egyetem javára van szánva – azt mégsem utalta ki.

¹⁹³ Kazy, Franciscus: *Historia universitatis Tyrnaviensis societatis Jesu ... ad annum Christi 1735.* Tyrnaviae, 1737. Typ. academicis per Leop. Berger. 2 lev., 328 p.

¹⁹⁴ Az eredeti szövegrész így hangzik: „Dignetur Majestas Vestra ad tam sanctum et necessarium opus, qualis est Universitatis Ungaricae erectio, ita expensas itineris mei Romani deputare – ut Dei gratum praestet obsequium.”

Nem is kapott az egyetem királyától mást a megerősítő pergamennél, de ezzel aztán igazán egyenrangúvá lett a külön felsorolt többi egyetemekkel: Béccsel, Mainzcal, Prágával, mert adósává tette a császárt.

Még II. Ferdinánd utódai sem siettek kifizetni a rég esedékes tartozást. A kötelezvényt csak I. Lipót váltotta volna be – legalább elméletileg – amennyiben a kamatos kamattal már 50 ezer forintra emelkedett tartozás fejében 1703-ban az egyetemnek adományozta a szekszárdi apátságot, de fenntartással, Mérey halála esetére. Azonban az adomány birtokbavétele nem sikerült, az apátságot még Mérey életében 1717-ben utódlási joggal kapta a kiskorú, alig 14 éves Trautsohn János trienti kanonok, utóbb bécsi érsek és tartotta holtáig (1757). Utána egy hasonló jövedelemre éhes egyházi férfiú, F. Rodt trienti bíbornok, püspök ült az apátságba és adósságba verte, zsarolta 1775-ig, míg az 1780. évi diploma inaugurale végleg az egyetemnek juttatta, mégpedig jóval nagyobb összeggel, mint egykor a bécsi, amikor az ismételt pillanatnyi pénzzavarai esetén szívességi kölcsönökkel szolgált a császár elődeinek.¹⁹⁵ Kegyelmével a császár valóban nem fukarkodott és tudva a fejlesztés terveit, előlegezte a promotio jogát annyira, hogy az utóbb (1667) szervezett jogi fakultás ezt minden további kérelmezés nélkül intézhette. Az egyetem további fejlődését megakasztották a háborúk, nemkülönben a Wesselényi nádornál és másoknál kihelyezett tőkék, alapítványok pusztulása. Súlyos anyagi veszteség volt ez, amit az egyetem csak a jezsuiták kezén állhatott ki, mert a Társaság, bár más oldalról még többet szenvedett a politikai válságok közepette, a tanítást mégsem adta fel.

Hosszú szünet után a nálunk annyiszor szidalmazott Kolonits Lipót primás emel szót legelébb (1689) a teljes magyar egyetem létesítéséért, mégpedig a maga hírhedt „Einrichtungswerk”-je politikai részében. Köztudomású, írja, mennyire szükséges minden országban a tudományok és szabad művészetek művelése, vele a kézművesség és kereskedés fejlesztése. Sürgeti ezeknek Magyarországon történő rendezését, miután az évek során ezek megakadtak, másutt veszendőbe mentek, sőt bizonyos kártékony intézkedések által csaknem gyökerestől kiirtattak. Ezek felől minden erővel kell intézkedni.

„Mégpedig a tudomány érdekében, egyelőre Budán és Kassán egyetem létesítendő, a többi nagyvárosban pedig azok minőségéhez képest gimnáziumot vagy akadémiát kell felállítani, illetőleg a négy nagyobb fakultás egymásután való felállítása végett, alkalmas épületekről gondoskodni. A tanítás a gimnáziumokban és az akadémiákban a retorika és poézis, illetőleg filozófia és teológia maradjon a papság, vagy ahol vannak, a jezsuiták kezén. Ellenben a jogtudomány és orvostudomány tanítására gyakorló doktorokról, vagy legalább licenciátusokról kell gondoskodni a

¹⁹⁵ A kötelezvényeket hozza Kink a bécsi egyetem történetét tárgyaló kötetében: Kink, Rudolf: Geschichte der Universität zu Wien. I. köt. Wien, 1854. p. 152.

szokott fizetéssel. Így a magyar nemesség és vagyonos osztály nem lesz kénytelen felsőbb tanulás végett nagy költséggel külföldre, nevezetesen Lengyelországba és Szászországba eljárni, de a szegényebb elemnek is alkalma nyílik majd itthon tanulni. Ilyen módon a katolikus papság és a klastromok hasznára az ország több jeles egyént nyerhet. A törvényszékek tudós ügyvédekhez és bírákhoz jutnak, ahol most csekély kivétellel csupa törvénycsavaró és pernyújtó működik, minden tudomány nélkül, mert a legtöbbje átlag csak annyit tud a jogból, amit magánúton olvasott a Tripartitumból, pedig ahhoz még megfelelő kommentár sincs.”

Alább – talán a közhangulat nyomása alatt vagy esetleg mint az Országos Egészségügyi Bizottság tapasztalt elnöke, miután a pestis járványok alatt bő alkalma volt megismerni kora orvosait – róluk így nyilatkozik: „Az új egyetem felállításával a községek, városok és falvak sok ezer magasabb és alacsonyabb rendű népe kellően tanult orvosokat kap egészségének megtartására, mert most olyanokkal kell megelégednie, akik másutt nem kellenek, de elegendő tapasztalatuk sincsen és Magyarországra jönnek, hogy itt sok temető megtöltése árán gyakorlatilag tanuljanak valamit!”

E szomorú vázlat mutatja, hogy Kolonits, noha a maga felfogása szerint jötevője akart lenni Magyarországnak és bár patrónusa volt, elfogulatlanul állott a nagyszombati egyetemmel szemben. Mindenesetre a jezsuiták kizárásával létesítendő új egyetemet és saját hatáskörét messze túlhaladó, közvetlen intézkedéseket kívánt a császártól Magyarország javára. Ezt pedig még Kolonits sem érthette el, kívánalmi nem teljesültek, mert a közbejött újabb politikai zavarok során az illetékes hely – miután Kolonits tervezetéből annyi ötletet merített az ország rovására, egészségügyünk rendezéséről – megfélemlített. Mások azonban számon tartották ezt és később az 1715. évi 74., illetőleg az 1723. évi 97. törvénycikk alapján létesített kir. Helytartótanács keretében, amennyire az megengedte, gondoskodtak erről. De másfelől is felvetették az egyetem ügyét, míg a király végre legalább biztató választ adott.¹⁹⁶ Ekkor „a karok és rendek kívánságára királyi jószágához képest” beleegyezett, hogy „az akadémiákon ne csak a bölcséletet, hittant és jogtudományt adják elő, hanem más tárgyakat, úgy mint külföldi egyetemeken szokás, alkalmas tanárok által, mi helyt a karok és rendek erre megtalálják a kellő módot és eszközöket...”.

A Helytartótanács azután intézkedett, de nem a várt orvos-természettudomány érdekében, mert egyelőre csak katonai architektúra, híd-építéstan, katonai matematika és hasonló istenes tárgyakkal bővült a tanítás, noha a karok és rendek eszközt erre sem adtak. Különben a militaria tanítása nemcsak Nagyszombat kuriózuma. Más jezsuita egyetemek még bővebben foglalkoztak vele és miként utóbb a Társaság dél-amerikai harcainak sikerei mutatták, elég jó sikerrel taníthatták, minden-

¹⁹⁶ Lásd az 1723. évi 2. dekrétum 70. cikkelyét

képpen érthettek hozzá. Azért feltehetjük, hogy a páterek némi biztatására ekkor már a medicinát sem utasították volna el, mert időközben az egyház által ugyancsak kifogásolt jogtudománnyal szintén megalkudtak. A természettudományokra kilátást nyújtott náluk a kolóniákon elért sok eredmény, valamint missziós orvosainak határozott sikerei, és ha már olyan jó gyógyszertárakat és drogtárakat létesítettek, a betegápolással pedig hivatásszerűen foglalkoztak, a medicina tanítása egészen jól illett volna hozzá. Egyébként ez időben minden nőgátás nélkül tanítottak anatómiát, fiziológiát és hasonlókat, mégpedig kézikönyveik tanúsága szerint: elég részletesen, mindenestre a mai középiskolai kereteket meghaladó fokon, azonban mindezt csak fizika gyanánt. Valami becéző neve lehetett a tantervbe nem került kémiának is, mert könyvtáraik fennmaradt katalógusai a pharmaceutica mellett feltűnő sok vegytani művet tartalmaznak abból az időből, mikor a kémiát még a világi egyetemeken sem adták elő. Valószínűleg ebbe kapcsolódott a páterek metallurgiája és Bartakovics bányászati műszótára (1748) mint úttörő. Jogosan gyanúsíthatjuk tehát a csonka egyetemet, hogy vegytani laboratóriuma sem hiányzott, csak titkolta.¹⁹⁷ Talán éppen Kolonits szava, vagy már az egyetem hatása okozta, hogy a karok és rendek a fenti kívánság után egyre nagyobb érdeklődést mutattak a kérdés iránt, mert félhivatalosan és magánúton csaknem szakadatlanul tartott az egyetem ügyének feszegetése.

Elsősorban Bácsmegyei Pál, a szerencsétlen véget ért vegyészorvos 1730. évi *'Libellus de medicinis'*-ében hangoztatta a kívánt reformokat. Tervezetét támogatta a királyi Helytartótanács, eljárta benne Csáky kalocsai érsek, de ez sem használt. Közben a tervező baleset áldozata lett, kézírata elkallódott, irányáról csak a Helytartótanács jelentéséből értesülünk. Részletesebben szólhatunk a másik tervezetről, mely sok tekintetben Kolonits szellemében sürgeti a magyar orvoscépzés és vele a gyógyszerészet mielőbbi rendezését. Perliczi János,¹⁹⁸ Nógrád vármegye főorvosa, utóbb megint gyógyszertár-tulajdonos, a Moller Hermann-féle orvosi magániskola tanítványa, a felvidéki főurak támogatásával 1730 táján indított új mozgalmat a hazai közegészségügy reformjáért. Ismételt emlékirataiban kifejtette, hogy az ország különleges viszonyai és közállapotai miatt ide a szomszéd országok intézményeit vagy törvényeit átültetni nem lehet, azután félhivatalos megbízásból az 1741-ben átszervezett Helytartótanács számára kidolgozta a maga különleges új közigazgatási és egészségügyi törvénytervezetét. Eléggé jellemzi közviszonyaink gyengülését, hogy míg Kolonits legalább két, esetleg több egyetemre számított, addig Perliczi beírta volna egy orvos-gyógyszerész nevelő intézettel a jezsuita egyetemtől független, mind-

¹⁹⁷ A természettudomány tanítására nézve lásd Rapaics Raymund: A természettudomány a nagyszombati egyetemen. = *Természettudományi Közlöny* 67 (1935) p. 258.

¹⁹⁸ Perliczi (Perlitzi) János Dániel (1705–1778) orvosdoktor

amellett egyetemi ranggal bíró intézmény alakjában. Különben a két tervezőnek – az evangélikus Perliczinek és Kolonits bíborosnak – érvelése azonos. Mindkettő elsősorban anyagi szempontból nézte a tudományt, vele az ipar és kereskedelem fejlesztését. Kolonits idejében, mint láttuk, a magyar fiúk nagy költséggel, Lengyel- és Szászországba jártak tanulni, Perliczi szerint most Hollandia, Itália és Németország egyetemére özönlik a tanulni vágyó ifjúság, ott költik évente a töméntelen pénzt. Bécsről egyöntetűen hallgatnak mindketten, mert annak romlott egyetemére tenni vágyó úgyse ment. Mégsincs elég orvosunk – folytatja tovább – és népünk, mint a közelmúlt idők járványai igazolták, idegenekre szorul, akik nyelvét meg nem tanulják, életviszonyait és az ország klímáját nem ismerik, vagy csak nagy későre gyászos eredményű tapasztalatok árán illeszkednek körébe. Valóban, úgy hangzik, mintha Kolonits művét másolná! Ez illik különben – folytatja tovább – a külföldről hazatérő, minden előgyakorlat nélkül praxist kezdő ifjú orvosokra, vagy a vármegyékben és törvényhatóságokban alkalmazott főorvosokra, hiszen nekik törvényes följobbvalójuk nincs, működésüket senki sem szabályozza.

Perliczi ebben látja az okát annak, hogy pl. a Helytartótanács jóindulatú intézkedései az egészségügy terén és a patikavizsgálatok felől eredménytelenek. Nincs a mi viszonyainkra szabott gyógyszerkönyvünk, ránk erőszakolnak idegen, lehetetlen kívánalmakat támasztó Dispensatoriumokat – extranea, absurda, nec circumstantiis Ungariae accomodata [külföldi, rossz, és Magyarország állapotaihoz sincsenek alkalmazva] –, pedig a jövendő orvosképzést és vele a gyógyszerészetet ilyen új Dispensatorium alapján kellene megindítani. Szeme előtt valami ideális, a nagyszombati egyetemtől független, nagyszabású egészségügyi intézet képe lebeg. Az ország központjában, lehetőleg Selmechányán tervezné – valószínűleg a megígért bányakórházhoz fűződő remények kedvéért –, miután egy ideig maga is bányászorvos volt. Mindenesetre kívánatos, hogy jó közlekedése legyen, jó utak mellett, hatalmas kórház álljon rendelkezésére, megfelelő osztályokkal, a szükséges anatómia, chirurgia, gynaekologia, műtéttan és a többi tudomány érdekében. Megfelelő botanikai kerttel, fűvészkedésre alkalmas erdőmezőkkel, jó laboratóriumokkal rendelkező patika legyen mellette. Az intézet professzoraiból szervezett collegium medicum kötelessége lenne mindenek előtt az ország viszonyaihoz alkalmazott új Dispensatoriumot írni a komolyabban veendő gyógyszerértékelés alapjául. Ez a collegium egyben országos fóruma lenne minden idevágó orvosi, törvényszéki, orvosrendőri kérdésnek, végezné egységesen a patikavizsgálatokat. Hatáskörében teendő utazásai során megindítaná az ország természettudományi kincseinek feltárását a haza tudósai és a külföld számára.

A tudományos világ – folytatja tovább – mindenesetre hálával fogadná az intézet ilyen munkásságát, ha évente legalább egy-egy kötetben ismertetné az ország közegészségügyi állapotát, valamint az intézeti kór-

házban és más kórházakban észlelt érdekesebb eseteket. A fiatal orvosok akár külföldről, akár itthon szerzett oklevéllel itt folytatnák tanulmányukat a gyakorlati élet számára, ahol a laboratóriumok és műhelyek felölelnék az orvostudomány, a szükséges segédtudományok, mechanika, optika stb. minden ágát. Mellőzve a további részletezést, még csak azt emeljük ki, hogy a kémiát és botanikát – vele természetesen a gyógyszerészetet – közös intézetben, egy professzor vezetése alatt, mind megannyi külön demonstrátor adná elő a központi gyógyszerzárral kapcsolatban, ahol a gyógyszerkészítést elméleti és gyakorlati úton tanítanák. Kora divatjának hódol, mikor a holttestek balzsamozásának tanítása felől intézkedik külön intézetben, ahol a prosekto és az anatómia demonstrátora mellé megint külön gyógyszerészt kíván, akárcsak a botanikus kert szolgálatára. Az intézetet természetesen az állam szerelné fel és módot adna önálló gyarapodására. Bevétele lenne saját könyvnyomdája és könyvkereskedéséből, valamint a külföldi diplomák nosztrifikálásából, külön alapja lenne a vidéki orvosok, sebészek és gyógyszerészek állandó évi járulékából. A hadseregben az invalidus ház számára behajtott fillérek módjára külön kivetendő illeték a táborig orvosok nevelésére szolgálna. Az alkalmazásban levő megyei és városi tisztiorvosok fizetéséből levonandó százalék, az új orvosok és gyógyszerészek diploma-bemutatása, a praxis joga után fizetendő taxa – hozzáadva a fürdőkre kivetendő járulékokat és mindegyik előtt az országos főgyógyszertár tiszta jövedelme – gyarapítaná az állandó és csak bizonyos százalékig elkölthető tartalékalapot. Bővebben illelenék foglalkoznunk az érdekes tervezettel, mert túlélte szerzőjét, kihalt a bécsi egyetem reformjára, majd a nagyszombatira is.¹⁹⁹

Az első beadványt a királyné elismeréssel fogadta és Perliczit 1741-ben a magyar nemesség adományozásával honorálta, azonban 1752-ben megújított *Tervezetét* végleg elejtette. Rászolgált, legalább is a Helytartótanács előadója, Porbegg szerint, mert külföldön tanult magyar honos, mindenek előtt magyarul tudó orvosoknak kérte a tanszéket, mégpedig valláskülönbség nélkül. Másfelől sűrű érintkezésben a párizsi, főleg a berlini, Bécszet állandóan gúnyoló tudóskörökkel, még magyar tudóstársaság, közkönyvtár és más hasonló veszedelmes intézmények létesítését merte sürgetni. Emlékirata – ismételjük – nem vezett kárba, mert Van

¹⁹⁹ Különben egész terjedelmében adja a Linzbauer-kódex (Linzbauer, Franc. Xav.: Codex sanitario-medicinalis Hungariae... Tom. II. Budae, 1852. p. 270.), kommentárját pedig Herczeg Árpád kitűnő tanulmánya Perlicziről. Lásd: Herczeg Árpád: A Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultásának 1751-ből való tervete. Perliczi János Dániel, a hazai orvosképzés kezdeményezőjének élete és működése. = Orvosi Hetilap 74 (1930) No. 6. pp. 151–155.; Perliczi (Perlitz) tervezetének magyar fordítását lásd a következő kötetben: Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Piliscsaba, 2005. MATI. pp. 52–59.

Swieten a bécsi egyetem orvosi karának átszervezésénél felhasználta, nálunk pedig hatása még tovább tartott.

Mindamellettt különbség van a két tervezet vezérgondolatában. Perliczi francia szellemben minden politikumtól mentes egyetemről álmodozott, helyesebben: korát megelőző orvostudományról az ország egészségügye érdekében. Ellenben Van Swieten reformja csak a felsőoktatás és vele a tudomány államosítását hozta meg, névleg erkölcsi és gyakorlati célok, valójában az abszolút államhatalom érdekében. Már memorandumának bevezetése megragadta a királyné figyelmét, ahol arra utal, hogy az egyetemi tanárok kinevezése felségjog lévén, ezt az egyetem csak bitorolja, mikor választás útján tölti be a tanszékeket. Tervezete csak ajánlást biztosít a karok részére, de a Felsőgondnok döntését még az se korlátozza. Tovább azt fejtegeti, mennyi erkölcsi és anyagi haszon áramlik az országra a képzés működtetése nyomán, mennyi hír és dicsőség a Felsőgondnoknak, mert ezzel örök hála kötelezi a tudományt.

A reform másik, be nem vallott, de legalább Van Swieten részéről elsőrangú célja volt a jezsuiták kiszorítása az egyetemről. A királyné ezt akaratlanul támogatta, mikor a hiúságában sértett Van Swietent, csaknem korlátlan hatalommal ruházta fel a reform terén és intézkedéseit utólag mindig jóváhagyta. Mert az orvosi fakultás ügyében a császári biztos valóban elfogult volt. Maga vallja, hogy neheztel a professzorokra, mert amióta Bécsben működik, korábban dicsért könyveit nem veszik tudomásul, anatómiai előadásaira pedig nem ügyelnek. Nyíltan hangoztatja, hogy kész minden erővel „háborút viselni a butaság és kolléga uraim rosszindulata ellen”.²⁰⁰

Valóban, a fakultás dolgát röviden intézi el – ismételjük Perliczi szellemében –, mert csak öt tanszéket juttat neki, ahol a kémia és a botanika egy professzor kezében, studiuma elsősorban a gyógyszerészeknek van szánva. A két új tantárgy tanítása azonban valami másodrangú, egy szemeszterre szorítkozó feladat maradt, az orvosok számára még annyi sem. A gyógyszerészek szigorlatai csak a fakultás dékánja, az előadó professzor és két meghívott gyógyszerész jelenlétében folynak le. Mindamellettt ezek az examinátorok, mint a szervezendő „Collegium ad res pharmaceuticas” [gyógyszerészi kollégium] tagjai tágas hatáskörrel bírnak, ők végzik a gyógyszerésztárvizsgálatokat és a hadseregnek szállítandó szerek felülvizsgálatát, ami aztán sok collisióra vezetett. A hadseregbe való beavatkozás jogát ezért csakhamar megvonták tőlük, noha a bécsi szervezet nálunk már katonai jogkör nélkül érvényesítették.

Ilyen volt tehát az egyetemi oktatásnak és a gyógyszerészek tanításá-

²⁰⁰ Müller, Willibald: Gerard van Swieten. Wien, 1883. Braumüller. p. 64. – Az eredeti szöveg rész így hangzik: „Krieg führen gegen die Dummheit – und gegen die Bosheit meiner Herren Kollegen.”

nak régen várt átszervezése, mégis bármilyen szűk keretűnek szánták, nagy jelentőséget nyert, mert addig a gyógyszerészet rendezéséről még általánosságban sem lehetett szólni. Egyidőben, csaknem egymás mellett, a legkiáltóbb ellentétek merülnek fel, akár a gyógyszerészek társadalmi helyzete, akár tudományos működése vagy a gyógyszertárak anyagi állapota tekintetében. Ismeretes, mennyi panaszra adott okot az egyetem kérdése. Nálunk Hőgyes panasolja, hogy a régi gyógyszerészek nem jártak egyetemre, kiképzésük céhszerű volt. Ami az utóbbit illeti, a céhszerűség vádjá már csak a gyógyszerészek kis számánál fogva sem állhat meg.

*

Az 1746. évi hivatalos összeírás mindössze 30 nyilvános és 2 magán (kolostori) gyógyszertárról számol be, Erdélyt bele nem értve, az egész ország területéről. Ez a szám azonban helytelen, mert sok vármegye és törvényhatóság nem küldte be a kért adatokat. Így hiányoznak jórészt az alsó és felső bányavárosok vagy pl. Nógrád vármegye éppen Perliczi mulasztásából, aki a maga losonci gyógyszertárát sem mondja be. Különben a Helytartótanács sem dolgozott elég pontosan, mert kihagyta pl. Pozsony városának négy gyógyszertárát, ezenfelül a kimutatás adatait helytelenül adta össze, ezért 41 patika helyett csak 32-t mutat ki. Kifogásolható még a kolostori gyógyszertárak kimutatása, mert akkor a jezsuita üzemek jó része még nem likvidált, mellette az irgalmasok és Erzsébet-rendi apácák mind nyilvános joggal működtek, a kolduló rendek gyógyszertárait pedig hivatalosan túrték. A kolostorok száma jóval nagyobb lehetett, mert utóbb a szekularizáció 141 szervezetet és 11 apácázárdát szüntetett meg, javarészüket még gyógyszertárral együtt. Ezeket beleszámítva kb. 150-re becsülhetjük gyógyszertáraink számát, közvetlenül a bécsi egyetem átszervezését megelőző években. A világi gyógyszerészek száma, mivel sok szerzet már ilyenekre szorult, kb. 100 főre tehető.²⁰¹ Alig hihető, hogy az akkori közigazgatás – vagy közlekedési viszonyok között – lehetővé lett volna ezeknek valamelyes egyesítését, illetőleg céhekbe való szervezését.

A XVIII. század derekáig talán Pozsony volt az egyetlen város – legalább átmenetileg – négy gyógyszertárral. Kívüle ugyancsak átmenetileg Nagyszombat, majd Sopron átlag három, más városaink legfeljebb két gyógyszertárral bírtak. De ezek egy része városi tulajdon vagy szerzetesek

²⁰¹ Perényi Frigyes a 100 főre vonatkozó megállapítással nem ért egyet, úgy véli, hogy a gyógyszerészek száma ennek duplája lehetett. Perényi írja: „Ernyey becslése szerint Magyarországon akkortájt kb. 150 lehetett a gyógyszertárak száma. Ezek szerint az aktív gyógyszerészeket kb. 200-ra tehetjük. A gyógyszerészek számánál (100) bizonyosan tévedés forog fenn.” Lásd részletesebben: Perényi Frigyes: Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770–1777. = Orvostörténeti Közlemények 57–59 (1971) p. 104.

kezén van, másutt magántulajdonul főpapok, vagy főurak házi gyógyszer-tárául működik és így bár szaporítja a létszámot, kezelői más elbírálás alá esnek. Céhet ilyen kis létszámmal sehol sem lehetett létesíteni, sőt az ilyen tervet, bár Nagyszombat cseh gyógyszerészei egyszer (1748) valóban fölvetették, maga a Helytartótanács róttá meg, mint gyógyszerészhez nem illő törekvést.²⁰² Más hasonló szervezkedésnek nincs nyoma.

Az egyetemet illetőleg igaz, hogy a gyógyszerészek javarésze csak kerülgette, mert hasznát nem látta, ott szakképzésre nem volt alkalma. Bízást mondhatjuk, maga a fakultás jött zavarba, ha nagy ritkán egy-egy gyógyszerész kérte fölvetését. Nemcsak elmaradott viszonyaink között volt ez így, hanem világszerte. Így pl. a nagyírú montPELLIERI egyetem első vegytani előadója, Riverius korában,²⁰³ a nagynevű tanár kedvéért sokszor jelentkeztek ott gyógyszerészek. Akkor az egyetem *pharmacia theoretica* és *practicára* kiterjedő előzetes vizsgára utalta a jelöltet, azután orvosnövendékei sorába vette fel. Tanult tehát anatómiát, botanikát és gyógyszertant – elsősorban kémiát – a leendő doktorokkal együtt, azonban amikor jónak látta, már egy-két év múlva vizsgázott. Mit kérdeztek a professorok ez időben, nem tudjuk, de egy későbbi, kb. 40 év múlva ott tartott gyógyszerész-szigorlat tételeit ismerjük. Az elméleti részben fejtegetni kellett, mi az előnye a kémiai készítményeknek a galenikumokkal szemben. A gyakorlati részben megállapítani a *cornu cervi ustum* és a *cornu cervi raspatum* [égetett szarvasagancs és szarvasagancs-reszelék] szerkezeti különbségeit, végül pedig szabad előadást tartani az auditorium előtt a korallok mivoltáról. Utóbbi vajon növénynek vagy állatnak minősítendő-e?

Még szerényebbek voltak az igények Belgiumban, az oudenardi egyetemen (1677), ahol a jelölt az orvosi karon eltöltött egy év után nyilvános vizsgán egy tapaszt, egy kenőcsöt és egy elektuáriumot készített. Elméleti vizsga nem volt. Más francia vagy olasz egyetemen sem vették komolyan a szigorlatot, mert egy-egy magisterium után már oklevél járt. A sok magisterium: *jalapae*, *opii*, *bismuthi* stb. ezeknek az emlékét őrzi. Azonban a szigorlat sokba került. Előzetesen kb. 900 livre-t kellett lefizetni, külön volta diploma és a velejáró lakoma még nagyobb költsége. A vizsgálat színvonala aztán sokáig alig változott, mert 1751-ben ugyancsak Oudenardban a jelölt gyakorlati szigorlaton *Syrupus Artemisiae* és *Emplastrum de ranist* [artemizia-szirup és békaborogatás] kapott feladatnak, a kémiából pedig hétszer szublimált *Mercurius dulcist* [édes higany] készített. Azonban lombikja már a második hevítésnél elpattant, a cenzor

²⁰² Lásd erről a Linzbauernél írottakat

²⁰³ 1634–1655 között volt professzor

tehát elbukatta volna, ha a bizottság szótöbbséggel meg nem menti, mert a többi feladata sikerült.²⁰⁴

Ebből azonban nem szabad általánosítanunk és megítélnünk az egyetem tanítását, mert pl. Altdorfban J. M. Hoffmann idejében (1680 után) olyan laboratórium működött, hogy egész Németországban nem volt párja, a sok tanulni vágyó gyógyszerész tehát odatódult, azonban az egyetem híre Hoffmann halálával megint elhomályosult. Később létesültek Erfurt, Halle, Berlin egyetemeinek (1743–69 között) szervezett laboratóriumai, melyek az 1749-ben újjászervezett bécsi és nálunk a nagyszombati kialakítására voltak hatással. Addig azonban a számunkra mintaképül állított Bécs valóban siralmas állapotban volt. Hiába csúfolódtak rajta külföldi látogatói, az Alma Maternek a jezsuita nyomástól különben mentes orvosi kara nem akart tudomást venni az idők haladásáról vagy a tudomány újabb igényeiről. A braunschweigi herceg orvosa, Brückmann²⁰⁵ 1724–30 között ismételtlen megróttá, hogy a fakultásnak hitvány és kicsiny anatómiai intézete nem felel meg az elvárásoknak. Jelen volt egy gyertyafénynél végzett boncolásnál, ahol borbélyok dolgoztak és „Ward mehr tranchirt, quam lege artis secabatur” [inkább csak trancsíroztak, semmint a mesterség szabályai szerint boncoltak volna]. A bécsi egyetemnek – írja tovább – botanikai kertje és vegytani laboratóriuma nincsen, hallgatói a növénytanból mitsem tudnak. A fakultás emellett vígan osztotta az alkalmi gyógyszerészdiplomákat és űzte – miként Van Swieten panasolja – a maga nagyon elfajult gyógyszerértárvizsgálatait. Még a nyilvános megrovás sem maga használt, a tanítás színvonala a további húsz év folyamán csak hanyatlott: „a matematikához, a kísérleti fizikához, a kémiához és a botanikához minden útmutatás hiányzik, ráadásul a boncoláshoz gyakran még a hely és az eszköz is hiányzik”.²⁰⁶ Mit kerestek volna ilyen körülmények között a gyógyszerészek az egyetemen?

*

²⁰⁴ Az irodalmat lásd: Schelenz, Hermann: Geschichte der Pharmazie. Berlin, 1904.

Nehezen döntöttek az egyetemek a gyógyszerészeknek adandó gradus kérdésében. Az olasz, majd a francia egyetemek, ahol az első gyógyszerészi diplomák adódtak, úgy határoztak, hogy mivel a „*medicinae doctor*” cím csak jeles rigorosum alapján jár, az egyszerűen képesített orvost pedig magisterként bocsájtják el, a címköros gyógyszerészt szintén így elégitik ki. Ámde az egyetemek története azt igazolja, hogy a magisterség eredetileg nagyobb volt a doctorátusnál, ezt viselték az egyetemi tanárok, míg az általuk kreált alkalmi előadók csak doctorok voltak. Másfelől a bölcsészeti fakultások legtöbbje nem adott doctorátust, csak magisterséget, ennélfogva a gyógyszerészek egyetemi rangja voltaképpen nagyobb lett, mint ahogy tervezték.

²⁰⁵ Ernst Franz Brückmann (1697–1753) orvos (– *a lektor. kieg.*)

²⁰⁶ Müller, Willibald: Gerard van Swieten. Wien, 1883. Braumüller. p. 54. – Az eredeti szövegrész így hangzik: „Zur Mathesis, Experimentalphysik, Chemie und Botanik fehlt es an aller Anleitung dafür, und für die Anatomie seien nicht einmal Locale und Instrumente vorhanden.”

Lássuk most e sötét képek után a további haladás útját. Van Swieten erélyes intézkedései nyomán tisztulni kezdett a bécsi egyetem orvosi karának hangulata, de éppen a kémia tanítása és a gyógyszerészképzés ügye nem haladt a kívánt módon. Az új professzor: Robert Laugier működése ellen sok kifogás támadt, utóbb mennie kellett, ez alatt a gyógyszerészek az illetékesek csendes jóváhagyásával a régi módon működtek és nevelődtek. De miért fáj valakinek éppen ez a céhszerű kiképzés éppen ez az egy a sok közül?

Az akkori hadimérnökök, polgári építészek és más szabad pályák tudományos képviselői még ilyen „céhszerű” diplomát sem kaptak, sokszor igazolni sem lehetett volna, hol szerezték a tudásukat, mégis megállták a helyüket, előbbre vitték a tudományt. Céhszerű volt, ha úgy akarjuk, a püspöki szemináriumokban folyt tanítás, akár a kiegészítő-filozófiát, akár magát a teológiát tekintjük, hiszen az akkori egyetem nem nevelt okleveles tanárokat, még egy-egy teológiai doktor sem volt mindenütt az előadók sorában. Tanításuk mindamellet megfelelt a célnak és a szabad pályák egyetem nélküli szakemberei ugyancsak boldogultak.

Nálunk az egyetemi képzés bizonyos akadályokba ütközött. Tudjuk, hogy a bécsi egyetem 1750. évi átszervezése óta igyekezett a gyógyszerészképzéssel foglalkozni, ennél fogva ott – legalább elméletileg – kötelező volt a gyógyszerészi egyetemi diploma megszerzése. Sürgetni azonban ott sem igen lehetett. A bécsi egyetem elvégzését nálunk mindamellet nem követelték, mert akkor már előkészületek folytak a nagyszombati egyetem átszervezésére. A Helytartótanács keretében szervezett állandó egészségügyi bizottság 1755. évi augusztus 19-i ülésén már befejezett dologként jelenti a létesítendő orvosi kart.²⁰⁷ Hol akadt meg a dolog, nem tudni, de a tanács előkészületül már elrendeli, hogy az ország területén működő orvosok lehetőleg személyesen mutassák be diplomáikat, a távolabb lakók pedig hivatalosan küldjék be igazoló okmányaikat, mert a gyakorlatra, illetőleg új letelepedésre ezentúl jogot kell kérni.

Hasonlóan utasítja a gyógyszerészeket approbatio, illetőleg vizsgálattelre való jelentkezésre, egyben alapot létesít a további orvoscépzés céljaira – külön a sebészek gyakorlati kiképzésére –, valamint ösztöndíjat a külföldre menő orvosok számára. Ezek javára a magyar honos orvos egyszer s mindenkorra 12, az idegen 24 körmőci aranyat fizet, a gyógyszerész akár falun, akár városban működik: 8 aranyat. A bizottság előadója Perbeck, ugyanaz, aki annak idején Perliczi ellen intézett támadásával meghiúsította annak nagy tervzetét, és íme most morzsákat szed belőle. (Mindez már megvolt nála 1741-ben.) Különben mint Pozsony városi tisztifőorvosa és mint volt gyógyszerész, majd a páduai egyetem neveltje, alkalmas cenzor lehetett. Ezért 1765-ig ő osztogatta az egyetempótló bizonyítványokat és

²⁰⁷ Lásd erről a Linzbauernél írottakat

képesített a gyakorlatra. Utóda hódosi Skollanics Ferenc felsőbb jóváhagyással az egyetemmel versenyez e téren, maga a Helytartótanács pedig alkalmilag minden vizsga nélkül is megadja a gyógyszerértékelés jogát. Így esett ez pl. Pozsonyban 1784-ben, amikor Kochmeister Kristóf ilyen felmentéssel veszi át egy hirtelen elhalt rokona gyógyszerárát.

Külön érlelte az egyetem dolgát az Egerben már 1754-ben átalakított teológiai és bölcsészeti kar, ahol Foglár kanonok jogi fakultást létesített. Nemsokára Esterházy Károly püspök – a maga külön világi egyetemnek szánt líceumában – 1765-től kezdve a berlini „Collegium Medico-Chirurgicum” mintájára internátussal működő gyakorló orvosi tanfolyamot állított fel. Működését ugyan megszüntette II. József, de szervezetét átvette a bécsi Josephinum (Kaiserliche Chirurgische Militärakademie) számára. E belső mozgalmak mellett a fejlődő külföldi egyetemek versenye – bár bizonyos láthatatlan hatalmak különböző ürügyek alatt még egyre késleltették – sürgősen követelte az ünnepélyesen megígért nagyszombati egyetemet. Ezt a feszültséget Kovachich sem tagadja, de okát további magyarázat nélkül a jezsuitákban keresi.²⁰⁸

Már fentebb láttuk az egyetem részére megígért szekszárdi apátság körül folytatott csúnya játékot. Ez ismétlődik utóbb az ugyancsak egyetemnek lekötött földvári apátság körül. Ezt 1735 óta bírta a convertita József hessen-darmstadti herceg, egyben augsburgi kanonok, a királyné azonban nemsokára – az egyetem igényének mellőzésével – cum iure successionis [az örökösödési jog folytán] Kovács Pál nagyváradi kanonoknak adományozta. A javakorbéli pap azonban váratlanul, csaknem a herceggel egyidejűleg, 1768-ban meghalt. Még ez sem hatott, mert a királyné eladatta az apátság birtokait 27 ezer forintért. Szerencséjére a vevő sem érte meg ügye perfektuálását, az üzlet meghiúsult. Most végre engedett a „magyar nemzet iránt jóindulatú királyné”, de csak annyira, hogy 1769. július 17-én kelt levelével a földvári apátságot, valamint az akkor felfedezett jezsuita alaptól fizetendő 100 ezer forintot a nagyszombati jogi kar tanszékei szaporítására adta. Az orvosi kar megígért felállítását megint elejtette.

Még egyszer beleszólt a játékba a „mors imperator” [a halál császára]. Csaknem egyidejűleg hagyta itt az árnyékvilágot gróf Elz-Kempenich Ferenc, a pécsváradi apátság haszonélvezője és erre megjött a másik, 1769. november 7-ről kelt kézirat, mely meghozta a várva-várt orvosi kart,²⁰⁹ egyelőre még kellő dotáció nélkül, mert ez a nehéz kérdés a sokat emlegetett 1548. évi XII. tc. szellemében nagyon lassan érlelődött.

Az egyetem szervezéséről, majd átalakításáról és kétrendbeli költöz-

²⁰⁸ Merkur von Ungarn 2 (1787) p. 42. – Kovachich Márton György (1744–1821) szerkesztette a 'Merkur von Ungarn' c. folyóiratot Pesten 1787-ben (– a lektor. kieg.)

²⁰⁹ Közönségesen a Helytartótanács 1769. évi december 14-ről kelt átiratában szokták ezt idézni, de helyesebb a fenti dátum.

ködéséről egyidejűleg és azóta annyi óda zengett, hogy felesleges többet szólani róla, mi csak néhány apróbb, prózai részletre szorítkozunk.

Mindenesetre erősen hűtötte az öröm tágabb körű megnyilvánulását, hogy az egyetem titkos pályázatán az orvosi karra tanárként nemhogy magyar, de még magyar honos sem tudott bejutni, a királyné pedig saját, 1740. évi II. dekrétuma sérelmére az első magyar orvosi egyetemre csupa idegen professzort nevezett ki. Az első (1770) év jobbára építkezések és átalakítások között folyt le, az országban járványok dúltak, a professzorok talán azért rangrejtve, mondhatni titokban osontak székhelyükre. Valami hivatalos beiktatás vagy ünnepi üdvözlés az idegen egyetemek, akár a működő nagyszombati karok, illetőleg a nagyban érdekelt város részéről nem volt. Még az év nagy eseménye, a nevezetes *'Generale Normativum in Re Sanitatis'*²¹⁰ sem vesz tudomást az új egyetemről, egyetlen mondata, mikor a gyógyszerészeket egyetemi vizsgára kötelezi, csak általában beszél bármily egyetemről, de a nagyszombatit, vagy az ott szervezett tanfolyamot külön nem említi. A gyógyszerészek eskümintája ugyancsak hallgat az új egyetemről és professzoraikról, igaz még a később annyira fontossá lett köteleességről, az orvosok iránti feltétlen tiszteletről sincs szó benne. Szabályai értelmében a gyógyszerész csak a helyi hatóságoknak, a király és a Helytartótanács rendeleteinek van alávetve, hódolnia kell továbbá a megígért Codex Pharmaceuticus irányításának, de aztán komolyan, súlyos pénzbírság vagy testi büntetés terhe alatt. Az év folyamán hivatalos rendeletek nem zaklatják a berendezkedéssel elfoglalt professzorokat, de a felsőbbség sem siet megerősíteni az immár teljes egyetemet a pápánál – amint ez várható volt – be sem cikkelyeztetni. Érthető aztán, hogy a rivális Bécs sürgetésére az első alapítólevélben az egyetem sejtetett önállóságát fokozatosan nyirbálni kezdik. Odafent alig várják az alkalmat, mikor vethetnek véget az immár megunt egyetemi játéknak, úgy miként az Kolozsvárott sikerült. Ámde a politikai viszonyok ezt egyelőre nem engedték; mi több, odafent kénytelenek az egyetemet fokozatosan gyarapítani (1775–1777), és végül az 1780. évi nagy diploma inaugurale által – amit a királyné közvetlenül halála előtt írt alá – végleg megszilárdítani.

Addig azonban sok keserű órát szereztek az új kar professzorainak. A királyné már 1771. évi április 22-én kimondja, hogy a kar előadásai anyaga, tanrendje, a kiadandó diplomák szövege, valamint eskümintája tekintetében a bécsi egyetemhez alkalmazkodják. Ennek érdekében elrendeli, hogy a hatóságok se utasítsák a tanulni vágyó ifjúságot feltétlenül Nagyszombatba, mert – a külföldi egyetemek kivételével – a felség bár-

²¹⁰ Lásd újabban: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. I–II. köt. Fordította és magyarázta: Balázs Péter. Piliscsaba – Bp., 2007. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. 437 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 57.)

mely egyetemén szabad tanulni. Az országban működő orvosok, kivéve a Bécsben approbáltakat, új vizsgára kötelesek jelentkezni Nagyszombatban, az alkalmazásban levő tisztí orvosok azonban csak akkor, ha állást változtatnak. Ugyanakkor a szükséges kémiai kísérletek céljaira Winterl Jakab professzornak 300 forintot utal ki és intézkedik laboratóriumai megépítéséről. Egy másik udvari rendelet értesíti a tanácsot, hogy a botanikus kert céljaira telket kapnak.

Az orvosi kar úgy látszik jókor akart intézkedni a gyógyszerészek tanításáról, de többrendbeli felterjesztésére csak 1771. május 6-án, majd szeptember 4-én – erkölcsi tapasztal a Normatívum által ejtett sérelemre – értesítést nyer, hogy az országban működő gyógyszerészek és velük az egyetemi gyógyszerész-hallgatók a fakultás joghatósága alá tartoznak. Tantervet ugyan mégsem a kar, sem az udvar nem adott, de egy új rendelet már bizonyos megszorításokat hoz a kémiai laboratórium felől. Elszámolást követel a professzortól a bevásárolt szerek áráról és mennyiségéről azzal, hogy jövőre a kísérletek szükséges voltát a tanáccsal kell igazoltatnia. Később a laboratórium felszerelésére, további elszámolásra 600 forintot utal ki, de azzal, hogy a professzor készülékei beszerzésénél a bécsi készletek korlátait tartja szem előtt.²¹¹ Még erősebb megszorításokat hoz az 1773-as esztendő. Egy udvari rendelet megrója a kart, hogy a bécsi egyetem eskü- és diploma-szövegét egész terjedelmében vette át, pedig ezt számukra csak megtekintésül küldték. Nagyszombat nem ígérhet doktorainak jogot az egész birodalom területén való gyakorlatra, mert ez kizárólag a bécsi egyetemet illeti. Jövőre ez a mondat törlendő a diploma szövegéből.²¹²

A legfelsőbb kézirat kiemeli még, hogy más egyetemek, bár nem költenek olyan sokat a kémiára, mégis jól és szépen tanítják az orvosok és gyógyszerészek számára szükséges tudnivalót, de ott aztán kerülnek a kapható, haszontalan és különleges kísérleteket. Winterl azonban – miként vegytani disszertációi mutatják – a régi jól bevált módszerek mellőzésével új utakon akar járni.

Utalunk arra, hogy az első: '*Systematis artis pharmaceuticae*',²¹³ mint

²¹¹ Lásd erről a Linzbauernél írottakat

²¹² Ezt a sérelmet megújította az 1773., illetőleg 1778. évi II. Normatívum az Egyetem és a Helytartótanács tiltakozása dacára, mikor a Felső alkotmányos módon úgy döntött, hogy ezt nem kell ugyan kihirdetni Magyarország területén, azonban adott esetekben érvényes lesz. Azért aztán a nagyszombati orvos-gyógyszerész diploma érvénye valóban csak az ország területére szorítkozott, ellenben a bécsi korlátlan maradt. Utóbb a magyar diplomák csak körülményes vizsgák árán nyertek elismerést Bécsben, nosztrifikálásra pedig Pest csak 1792-ben, más tartományi egyetemekkel egyidejűleg nyert jogot, közben a diploma inaugurale, vagy még korábban II. Ferdinánd megerősítése határozottan egyenrangúvá tette egyetemünket a bécsivel, jogászdiplomáit azért ott régebben elfogadták, de később az orvosival együtt érvénytelennek tekintették.

²¹³ Faby, Maur.: *Systematis artis pharmaceuticae in publ. caes. reg. universitatis Tyrnaviensis laboratorio quotannis experimentis demonstrandi pars I. et II. Quas ... pro ju-*

az új orvosi kar legelső orvosi disszertációja, eléggé mutatja, hogy Winterl professzornak már ekkor (1772. jún. 16.) komoly tervei voltak a pharmacia tanításával. A második: *'Systematis chemici theoretica'*²¹⁴ viszont azért emlékezetes, mert szerzője a kalandos életű Reineggs Jakab, ugyancsak pályahagyott gyógyszerész, az egyetemnek első sub auspiciis avatott doktora. A királynő őt külön azzal tüntette ki, hogy műve dedikációját elfogadta, azért talán az áskálódó bécsiek sem tudták volna megfejtetni, hogyan fér össze a professzort sújtó két kemény dorgálás tanítványának ilyen kitüntetésével.

Pedig a korholás ezzel sem ért véget. A királyné, noha annak idején Linné szisztémáját maga írta elő, újból követeli a botanikai tanterv megküldését. Ezt azonban a kar – talán az órarenddel együtt – elmulasztotta felterjeszteni, már Kovachich hiába kereste mindenfelé. Botanikai kert – folytatja tovább a felség – más egyetemeken sincs, de talán nem is szükséges, mert a jóságos természet éppen elég növényt nevel, a szorgalmas professzor tehát ezeken taníthat és megérteti a szükséges tudnivalót kollégiumaiban. Azután pedig vigye ki tanítványait hetenként kétszer a mezőre, ott bemutathatja a többit, annál is inkább, mert Nagyszombatban a hallgatók száma elég csekély...

Mutatóba talán elég ennyi, miképpen értelmelte a „Mater scientiarum”-nak [tudományok anyjának] mondott királyné az egyetemi oktatás színvonalát. A kalapos király viszont, mint „korának legkiválóbb és legrokonszenvesebb alakja”, anyja nyomdokain még szebben intézkedett a tanszabadság felől: „Ne merjen a professzor az előírt tankönyvön bármit változtatni, vagy bármit hozzátenni előzetes udvari jóváhagyás nélkül”. Vagy egy másik tételben: „Nem az a dolga, hogy tudósokat képezzen!”²¹⁵

*

Mindenesetre kár volt, hogy Winterl komolyan vette az ilyen „Lycopodium” [korpafű] villámokat és előadásainak fontosabb fejezeteit tovább már nem adta ki disszertációk alakjában, hogy sok szegény hallgatóját olcsó kézikönyvhöz juttassa. Evégből íratott Madách Péter wittenbergi doktorral a vegyrokonságról értekezést.²¹⁶ Saját tanítványai közül Gö-

ribus ac privilegiis per facultatem medicam Tyrnaviensem impertiri solitis ... propagabit. Tyrnaviae, 1772. Typis collegii academici soc. Jesu. 44 p.

²¹⁴ Reineggs, Jac.: *Systematis chemici ex demonstrationibus Tyrnaviensibus pars naturalis et experimentalis theoretica. Pro consequenda prima doctoralis medicinae laurea publicae disquisitioni submittit.* Tyrnaviae, 1773. Typ. coll. acad. soc. Jesu. VI, 90 p.

²¹⁵ Kink, Rudolf: *Geschichte der Universität zu Wien.* I. köt. Wien, 1854. p. 550. – Az eredeti szövegrész így hangzik: „Er nehme sich nicht vor Gelehrte bilden zu wollen!”

²¹⁶ Madách Péter (1729–1805) értekezése: *Theoria affinitatum chemicarum.* Tyrnaviae, 1774. Typ. Tyrnaviensibus. 29 p.

möry, Pillmann, Oesterreicher, Nyulas stb. orvosok az ő kedvenc témáját, a hazai ásványvizek elemzését írták meg; viszont Horvatovsky, Mauksch, Schimmert, Kotzy és mások a botanikából adtak ki egy-egy szakaszt, elsősorban a gyógyszerészek számára, mert a tanterv ezeknek még kézikönyvet sem írt elő. Az így tudatosan szervezett disszertációk sora tehát némileg pótolta ezt a hiányt. Odafent úgy látszik még ezt az eljárást sem találták eléggé gazdaságosnak, mert csakhamar elengedték a disszertációk ki nyomtatását, a jelölt csak a maga kihúzott tételeit tárgyalta előszóval, így aztán megfogytak Winterl doktorandusai. Jómaga elkeseredik, de már megérti, hogy a kémiát, legalább felsőbb rendelethez, elméletileg és kísérletek nélkül lehet sikeresen tanítani; növénytanban pedig az idegen növények költséges honosítása helyett a majdan beszerzendő könyvek mutogatásával lehet boldogulni. Addig, míg e könyvek meglesznek, a jezsuita bibliotékával bővült egyetemi könyvtárra szorítkozik.

Talán egyoldalúnak látszik így, csak a Winterl személye körül lezajlott események regisztrálása, de mégsem mehetünk tovább, mert ez a bizonyos képzés az ő személyéhez és katedrájához volt kötve. Más természettudományi ismeretet nem vártak a gyógyszerésztől, nem is adtak neki többet, hiszen pl. a farmakognosiáról maguk az orvosok csak a materia medicában hallottak valami keveset. Tehát más professzor helyzete sem volt külön, de éppen Prandt²¹⁷ olyan igénytelenül szerény volt, hogy követelni sem mert. Az ásványtan professzora néhanapján előállt valami kívánságokkal, de ő sem boldogult. Így pl. 1783-ban egy nagyobb ásványgyűjtemény feldolgozásánál 400 forintot mert kérni könyvekre. Kérelmét az udvari kancellária támogatta, de az sem volt elegendő a nagy költség fedezésére. A kalapos király erélyesen megírta, hogy minden jóra való professzornak megvannak a saját könyvei, ha kell, tovább vásárol magának, azokból tanul és ha még másra van szüksége, ott van az egyetemi könyvtár!

Ez csak egy példa a sok közül. A felség nem tudta és nem akarta megérteni, hogy az ő egyeteme felett, akár csak külföldön, elrohantak az évek. A tanítást illetőleg nálunk Huszty Zakariás Teofil – az átszervezett bécsi, majd a nagyszombati egyetem egykori diákja – panasolja, hogy a bécsi 1775. évi módszer tíz év alatt már elavult. A sok elmélettől és a botanikai rendszerezéstől – úgy mond, mivel ezt úgyis csak a nyári szemeszterben tanítják – az orvos nem jut odáig, hogy a hivatalos növényeket valóban megismerje és megkülönböztesse pl. a folia Verbascit a folia Hyosciamit mellett. Ebből folyik – írja tovább –, hogy a kémia tanítása sem megfelelő, mert a botanika mellett fennmaradó idő a téli szemeszterben még az alapfogalmak megszerzésére sem elegendő. Legalább egy teljes év lenne szükséges, mégpedig úgy, hogy a kémiát külön professzor

²¹⁷ Prandt Ádám Ignác (1739–1810) orvosdoktor, az élettan és gyógyszerstan professzora, az 1774/75-ös tanévben az egyetem rektora (– a lektor. kieg.)

adja elő, a botanikát pedig kapcsolják a természettudományhoz, esetleg a gyógyszereket bevezetésül tanítsák.²¹⁸ A materia medicát illetőleg kifogásolja, hogy mellette nem tanítják a diszpenzatóriumot. A kezdő orvos nem tud válogatni a sok tanult gyógyszer tömegéből, java részét nem ismeri, esetleg a botanikából emlékszik egyik-másikra, de már nem sejtí, milyen változást szenved az pl. száradás közben, vagy a patika milyen alakban használja. Erről Linné könyvében nincs szó és másutt sem adják elő. Szükséges lenne, hogy legalább a fontosabb szereket bemutassák a diszpenzatórium tanítása keretében. Szerinte ezt az orvosok kézikönyvüül kellene tenni, enélkül a receptírás tudományát tanítani, de megérteni sem lehet. Azonban nagyon fontos, hogy a diszpenzatórium jól átgondolt mű legyen, csak válogatott szereket tartalmazzon, mert ez a könyv annál jobb, minél rövidebb.

Nem folytatjuk tovább az illetékes Huszty Zakariás Teofil, a bécsi 'Provinzial Pharmacopoea' kritikusanak panaszát. Vigasztalásunkra csak azt mondhatjuk, hogy az orvosok és gyógyszerészek tanítása külföldön sem volt megfelelő, azért alakultak világszerte bizonyos, az egyetemekkel versenyző magánintézetek. Hogy csak a szűkebb érdeküket említsük, utalunk például J. Ch. Wiegleb langelsalzi iskolájára, ahol elméletben és gyakorlatban valóban tanították mindazt, amit egy gyógyszerésznek tudnia kell. A továbbképzést kereső ifjúság tehát odatódult az illetékes hatóságok és az egyetemek hallgatag beleegyezésével. Nálunk Huszty, mint az intézet tanítványa, az akkori viszonyok között tiszteletreméltó bátorsággal kimondja, hogy az ottani tanítás felér bármilyen egyetemmel! Wiegleb erkölcsi sikereit kellő anyagi eredmény kísérhette, mert nemsokára J. B. Trommsdorf Erfurtban még szélesebb körű intézetet létesített, Jénában pedig J. Fr. Göttling – Wiegleb volt tanítványa – még egyetemi tanár korában sem áttalotta kitűnő intézetében versenyezni az egyetemmel.

Hasonló magánintézetei voltak az orvostudománynak is a külföldön, tanulni vágyó ifjaink azonban oda útlevel és más akadályok miatt nem mehettek, egyesek tehát, legalább a kémia kedvéért, a selmeci bányászati akadémiára mentek hospitálni, mert az ottani gyakorlati előadások elméleti tanulmányaik kiegészítését ígérték. Odasietett pl. a fent említett Reineggs Jakab, a gyógyszerészek közül Szücs János, a későbbi tatai gyógyszerész, akinek innen sikerült utóbb szerencsésen Trommsdorffhoz kiszöknie. De tovább már nem nyújtjuk a szót és röviden, egyelőre minden észrevétel nélkül bemutatjuk Winterl közvetlen tanítványait, a legkorábbi magyar oklevéllel bíró gyógyszerészeket *Kovachich hiteles*, mindenestre hivatalos *adatai nyomán*.²¹⁹

²¹⁸ Huszty, Z. T.: Diskurs über die medizinische Polizei. Vol. 1. Pressburg, 1786. Lőw. p. 69.

²¹⁹ Lásd újabban: Schultheisz Emil – Magyar László András: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Piliscsaba, 2005. MATI. pp. 231–253.

1770.

— — —

1771.

Joseph Novak
Jakob Plenti

1772.

Anton Zaininger
Joh. Jos. Kisch (Riess)
Anton Schnirch
Johan Leser
Wenzel Papirnik
Maxim. Lachmüller

1773.

Jakob Stallner
Jos. Alex. Wenzel
Johann Kertesi
Math. Pritz
Johann Bapt. Suts (Szüts)
Frantz Müller
Samuel Gross

1774.

Joh. Ge. Stupkay

1775.

Sam. Juli. Mons
Georg Jos. Raits
David Schmidt
Franz Kamellreiter
Martin Hamerle
Peter Schorseban
Joseph Pröbstl

1776.

Daniel Schürzer
Godefr. Stegmüller
Franz Walther
Johann Poschhard

1777.

Joh. Ant. Antreisch
Adam Wladár von Nagy-Csepcsény
Daniel Kischmarssky
Dominik Hoffmann
Ant. Stiller

1778.

Ehrw. Vat(er). Paskal Fiala
Tobias Maugth [Mauksch]

1779.

Johann Fabianides sonst Komjáti
Joh. Hatsenberger
Joseph Dohlern
Dan. Matheides
Philip Müller
Kaspar Kossuth von Ulvar [Ud-
vardi]
Stephan Tessarisch
Georg Tollassi
Stanisl. Georg Adam Oettl
Johann Schuster
Joseph Spatz
Joh. Sam. Gertinger

1781.

Joseph Kazzay
Ferd. Winterlitsch
Franz Pötz

1782.

Christian Rüdiger
Karl Feldsteiner
Samuel Pokorny
Paul Cerva

1783.

Leopold Dietrich
Friedrich Peer

Ehrw. Brud. Toróuat Ortzy
Joseph Wenzel
Johann Marincz
Wenzel Billegh
Karl Stähling
Franz Czorda

1784.

Karl Rusitzka
Ignatz Wagner
Wenzel Ballabon
Stephan Fülep
Johann Schwartner
Johann Krupitza
Franz Schneider
Johann Fühner
Wenzel Preselska
Johann Pfisterer
Samuel Mutrony
Joseph Klinger
Samuel Wosar
Martin Kramer
Johann Monetzky
Mich. Kecskés
Joh. Jak. v. Lányi
Ignatz Schwabhoffer [Schwahhoffer]
Ludwig Lintner
Joseph Körber
Mich. Zierschen

Johann Pintzger
Kaspar Eherner

1786.

85. Math. Pruny
86. Anton Franz
87. Andreas Stromp
88. Stephan Farkasch
89. Thomas Knecht
90. Joseph Putten
91. Peter Haferler
92. Franz Korman
93. Franz Müller
94. Joh. Ig. Loy
95. Wilhelm Joseph
96. Johann Kuttel
97. Daniel Kitzelini
98. Johann Bergh
99. Cristoph Esenbeck
100. Kar. Effrain Institoris
101. Joh. Friesl
102. Godofred Hartman
103. Samuel Handl
104. Joh. Handl
105. Albrecht
106. Kraus
107. Zelman
108. Kirchbaum

Befejezésül még csak arra utalunk, hogy Pauler Tivadar²²⁰ már az egyetem első tíz éve alatt 123, Hőgyes Endre²²¹ pedig 138 okleveles gyógyszerészről tud, holott Kovachich teljes 15 esztendőről, mindössze 108-ról számol be.

²²⁰ Pauler Tivadar: A budapesti m. kir. tudományegyetem története. I. köt. 2. füz. Bp., 1882. Kilián. p. 248.

²²¹ Hőgyes Endre: Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Bp., 1896. Eggenberger. p. 28.